

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR

Bácskay András

Orvoslás az ókori Mezopotámiában. A mezopotámiai gyógyító rítusok elmélete és gyakorlata.

A habilitációs értekezés tézisei

Budapest

2016

I. Az értekezés témafelvetése

Az ékírásos agyagtáblákon megőrződött mezopotámiai orvosi szövegek az egyik legrégebbi ókori kultúra orvosi hagyományát tükrözik. E forrásokban számos betegségnév, szimptómaleírás, több száz gyógyhatású anyag elnevezése és több ezer különböző kezelési eljárás szerepel. A szövegek tudománytörténeti jelentőségét növeli, hogy az Egyiptomból származó dokumentumok mellett az ékírásos orvosi szövegek jelentik az emberiség történetének legelső olyan forrásait, melyek segítségével vizsgálhatóvá válik egy ókori kultúra betegségekhez és gyógyításhoz fűződő viszonya. Bár forrásaink zöme egy jól meghatározható időszakból (8-7. századi Asszírria és 6-4. századi Babilónia) származik, az ékírásos orvosi szövegeket a harmadik évezred második felétől az i.e. 3. századig folyamatosan írták, illetve másolták

Bár az ékírásos kópiákat tartalmazó szövegkiadások, illetve az egyes szövegek tudományos átírását és fordítását tartalmazó feldolgozások már a 20. század elején megjelentek e források szisztematikus kiadását Franz Köcher végezte el, aki hat kötetben publikálta minden általa ismert ékírásos szöveg kópiáját (*Die assyrisch-babylonische Medizin in Texten und Untersuchungen* 1963-1980). Az ékírásos táblák publikálásán túl Köcher munkája rövid ismertetést is adott az egyes szövegek tartalmáról, valamely nagyobb orvosi sorozatokhoz való viszonyukról valamint jelezte az egyes szövegek párhuzamait. E munka lehetővé tette a mezopotámiai orvoslás összefüggéseinek mélyebb vizsgálatát és meghatározó szerepet játszott a korpusz legfontosabb részét jelentő terapeuta vagy kezelési szövegek struktúrájának feltárásában, melyek különböző betegségek vagy egyes testrészekhez kapcsolódó panaszok kezelésével foglalkoznak. A Köcher munkásságát követő monográfiák az általa meghatározott elveket követve bizonyos betegségekhez (pl. epilepszia Stol 1993) vagy egyes testrészek (pl. szempanaszok Fincke 2000; vesepanaszok Geller 2005) kezeléséhez kapcsolódó források feldolgozásával és értelmezésével foglalkoznak, az újabb kutatások pedig további betegségek és testrészek (női betegségek, légzési nehézségek, fogpanaszok, lábpanaszok stb.) feldolgozására fókuszálnak. Az orvosi szövegek későinek mondható feldolgozása valamint e források értelmezésével kapcsolatos nehézségek (pl. az orvos és a ráolvasópap tevékenysége közti különbségek és azonosságok meghatározása vagy a szövegekben szereplő gyógyhatású anyagok jelentésének tisztázása) miatt Contenau 1938-ban kiadott munkáját (*La médecine en Assyrie et en Babylonie*) követően e témáról Geller 2010-ben megjelent könyvéig (*Ancient Babylonian Medicine*) nem született modern, e kérdés valamennyi területét átfogóan tárgyaló monográfia.

Habár a betegségekről alkotott mezopotámiai elképzelések szinte minden részletükben különböztek a ma érvényesülő felfogástól, az assziriológiai kutatások egyik legmeghatározóbb irányvonala mégis a korabeli betegségek mai megfelelőinek azonosítására törekszik (pl. Scurlock – Andresen: *Diagnoses in Assyrian and Babylonian Medicine. Ancient Sources, Translations, and Modern Analyses*). E megközelítési móddal szemben az értekezés abból az alaptételből indul ki, hogy elsősorban az ókori forrásanyagból kiindulva és a korabeli tudományos gondolkodás logikáját követve áll módunkban közelebről megérteni a mezopotámiaiak betegségekről, az emberi anatómiáról vagy a különböző kezelésekről alkotott elképzeléseit. A munka során tehát elsősorban az ókori szövegek konceptuális rendszerének rekonstruálására és az egyes elemek e rendszeren belül elfoglalt helyének meghatározására törekszem.

Az értekezés által követett módszertan másik sarkalatos pontja, hogy a forrásainkban nem ragadható meg éles, elméleti alapú megkülönböztetés az orvoslás és a mágia között, valójában e két aspektus a forrásokban egyszerre van jelen. Így például a kezelési szövegekben szereplő gyógyhatású anyagok felhasználását a tapasztalatokon alapuló (pl. hányást kiváltó anyagok vagy mérgező anyagok) farmakológiai tudás, illetve ezen anyagok mágikus jelentősége egyaránt befolyásolta. Emellett nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a betegségek, illetve a gyógyító tevékenység bizonyos istenségek tevékenységéhez tartoztak, a gyógyítás folyamata pedig összekapcsolódik a mezopotámiai vallási hagyomány egyéb alkotóelemeivel. A legfontosabb összefüggések az ómenértelmezések, a bajelhárító valamint a démonűző rituálék kapcsán ragadható meg. A fentiek okán a munka nem egyszerűen az ókori mezopotámiai betegségek és kezelési eljárások ismertetése, hanem az ezen elképzelések és eljárások mögött meghúzódó mágikus-vallási összefüggéseket is bemutatom.

II. Az értekezés szerkezete

A munka egy bevezetőből, nyolc nagyobb tematikai egységet jelentő főfejezetből, illetve ezeken belül 56 kisebb-nagyobb alfejezetből valamint egy befejezésből áll. A nyolc főfejezet a forrásokat, az orvoslás elméleti keretét valamint orvosi tevékenység fontosabb területeit (diagnosztika, betegségek osztályozása, kezelések) és egyéb kérdéseit (anatómia, orvosi eszközök valamint gyógyító istenek és gyógyító szakemberek) járja körül.

A munka első főfejezete a mezopotámiai orvoslás legfontosabb forrásainak számító ékírásos agyagtáblák típusait és tartalmát tekinti át. Ennek során külön alfejezetekben tárgyalom a gyógyító rítusok tudományos irodalmát alkotó ún. tudományos szövegeket (lexikális listák, farmakológiai szövegek, amulettkő-listák, diagnosztikai és morfoszkópiái

ómenszövegek, kezelési szövegek, orvosi kommentárszövegek valamint ráolvasások), a releváns mitológiai narratívákat valamint az orvoslás hétköznapi gyakorlatára és társadalmi háttérére reflektáló jogi- és adminisztratív szövegeket és leveleket. Az áttekintés során bemutatom e szövegtípusok főbb tartalmi és szerkezeti jellemzőit valamint kitérek az adott szövegtípus orvosi használatának egyedi jellegzetességeire is. Így például a tematikus szójegyzékek közé tartozó betegséglisták tárgyalása során nem csak a lista tartalmával, hanem e betegséglistában szereplő kifejezések elrendezésének elveivel (pl. az azonos ékírással kezdődő sumer terminusok alkotnak egy-egy csoportot, vagy meghatározott szemantikai körhöz tartozó kifejezések kerülnek egy csoportba) is foglalkozom. Ebben az alfejezetben a legnagyobb figyelmet a kezelési vagy terapeuta szövegek ismertetésének szentelek, mivel egyrészt e szövegtípus adja az orvosi szövegek legnagyobb csoportját másrészt e szövegek kapcsolhatók a legközvetlenebbül a gyógyító rituálékhoz. Míg a terapeuta szövegek a gyógyító rituálék gyakorlati oldalának leginformatívabb forrásai az e fejezetben tárgyalt orvosi kommentárszövegekben a mezopotámiai tudományos gondolkodás lexikográfiai megfeleltetéseken és szimbolikus asszociációkon alapuló elméleti megközelítései érhetőek tetten. Az orvosi kommentárszövegek ugyanis az orvosi ómensorozatok és a terapeuta szövegek egy-egy részét magyarázzák, melynek során a tárgyalt szövegrész vagy kifejezés szó szerinti jelentését adják meg vagy annak szimbolikus jelentéseit, illetve a hermeneutikai összefüggéseit tárják fel. A tudományos szövegek bemutatását követően az orvoslás társadalmi háttérét és a mindennapi életben játszott szerepét jobban megvilágító nem tudományos szövegek három fontos csoportját tekintem át: a leveleket, a jogi és adminisztratív szövegeket, valamint a mitológiai narratívákat és irodalmi szövegeket. Az alfejezetben négy, különböző időszakból és lelőhelyről származó levélkorpuszhoz kapcsolódó forrásokat tárgyalok. A legtöbb levelet az újasszír időszakból származó korpusz tartalmazza, e levelek írói a királyi udvarban a király, illetve a királyi család számára a szükséges rituálékot elvégző, esetenként a királlyal személyes kapcsolatban is álló megbecsült szakemberek voltak, akik szolgáltatásaikat elsősorban a királyi család tagjai számára nyújtották, melynek során ellenőrizték a család – különösen a koronaherceg – egészségi állapotát, illetve elvégezték a szükséges orvosi kezeléseket és gyógyító rituálékot. Külön alfejezetben foglalkozom az óbabiloni, közép-asszír és újasszír kori adás-vételi szerződések végén álló záradékok szövegével, melyek az szerződések megkötésekor a rabszolga egészséges állapotát garantálták, illetve ugyanitt tárgyalom még a Hammurapi kódex releváns szöveghelyeit valamint a beteg személyeket tartalmazó újbabiloni és késő-babiloni templomi fejadaglisták szövegével. Az első főfejezet végén a mezopotámiai irodalmi szöveghagyomány egyes

szövegeiben (Lugalbanda történet, Ur-namma halála, Gilgames eposz, Nippuri szegény ember és a Dicsértesség a bölcsesség ura) a beteg szenvedéseit tartalmazó részeket tárgyalom.

A munka második főfejezete az írott és régészeti forrásokban azonosított orvosi eszközöket mutatja be. Ennek során külön tárgyalom a gyógyszer elkészítéséhez használt eszközöket, a sebészeti jellegű beavatkozások eszközeit és végül a gyógyhatású anyagok tárolásáról tanúskodó forrásokat.

A harmadik főfejezetben a mezopotámiai orvoslás elméleti hátterét vizsgálom, melynek során először a kezelések jellegével (terapeuta és/vagy mágikus kezelés), majd az e szövegek tartalmából és struktúrájából kiolvasható általános tudományos logika három elemét (a képzettársítás, a deduktív logika és a megfigyelés) tárgyalom végül pedig külön foglalkozom egy sajátos terminus, a „bevált kezelés” jelentésével.

A munka negyedik főfejezetében a mezopotámiai anatómia három területét tekintem át egy-egy alfejezetben. Először a forrásokban említett testrészeket és belső szerveket, majd a csontrendszert végül pedig a kontextustól függően inakat és izmokat is jelentő vérerek rendszerét mutatom be.

Az ötödik főfejezetben a mezopotámiai diagnosztikai vizsgálatok szempontrendszerével foglalkozom, melynek során külön alfejezetekben tárgyalom a mezopotámiai diagnosztika legfontosabb szimptomáit: a testhőmérséklet változását, a test elszíneződését, a betegség időpontjára és időtartamára vonatkozó szempontokat valamint a mentális és viselkedési zavarra utaló elváltozásokat.

A hatodik főfejezet a betegségekkel foglalkozik. Az első alfejezet a beteg állapothoz kapcsolódó általános, sokszor toposzszerű elemeket, a második alfejezet pedig a betegségek mezopotámiai taxonómiai rendszerének elemeit tárgyalja. A harmadik alfejezetében a diagnosztikai ómensorozat egyik táblájának segítségével a szövegekben szereplő tünetleírások és betegség elnevezések, illetve bizonyos betegségek meghatározott istenséggel való összefüggését tárgyalom. A negyedik alfejezet a betegségek eredetének mezopotámiai elképzeléseit vizsgálja, melynek kapcsán az emberi gondatlanságból vagy bántalmazásból eredő hétköznapi sérülésekről tudósító esetek mellett a betegségek, illetve a testi és lelki szenvedés isteni eredetére utaló mezopotámiai forrásokat ismertetek. Ebben az alfejezetben foglalkozom betegségek és az isteni harag valamint a betegségek és démonok közti összefüggésekkel is. Az ötödik alfejezetben az állatbetegségek kezelésére vonatkozó forrásokat tekintem át.

A hetedik főfejezet három alfejezetre tagolódik. Az első, gyógyító istenségekkel foglalkozó alfejezetben áttekintem a fontosabb gyógyító istenségek körét, illetve kiemelten

foglalkozom a forrásokban leggyakrabban szereplő Gula istennő szerepével. A második alfejezetben a gyógyító istenségek számára felajánlott fogadalmi tárgyakkal foglalkozom, melynek során két kutya figurát tárgyalok melynek Gula, illetve Niniszinna istennőkhöz kapcsolhatóak. A harmadik alfejezetben a gyógyító rituálékat végző, illetve e rituálékban közreműködő mezopotámiai szakembereket mutatom be, melynek során az ún. Foglalkozások listájának releváns részeit valamint az e kérdés körül zajló szakmai vita legfontosabb érveit ismertetem.

A munka utolsó, nyolcadik főfejezetében a mezopotámiai orvosi szövegek kezelési eljárásait tekintem át. E főfejezet három nagyobb kérdéskört tárgyal: az első alfejezet az alkalmazott gyógyszerek összetevőivel, elkészítésével és alkalmazási módjaival, a második alfejezet a gyógyító amulettek típusaival, a harmadik alfejezet pedig a ráolvasások alkalmazásával kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik. A gyógyszerek összetevői kapcsán bemutatom a kb. 500 féle gyógyhatású anyag jellemzőit, a felsorolásuk sorrendjét valamint vizsgálom az egyes anyagok kiválasztásának szempontjait. Ezt követően külön-külön tárgyalom a gyógyhatású anyagok négy fő típusát (gyógynövények, kövek és ásványok, az állati eredetű anyagok valamint folyadékok), melynek során elsősorban az anyagok klasszifikációját és felhasználásuk módját ismertetem. Ugyancsak külön foglalkozom a receptekben ritkán említett mennyiségi adatok szerepeltetésének, illetve elhagyásának kérdésével. A gyógyszer elkészítése kapcsán külön tárgyalom a gyógyszerkészítés folyamatának egyes lépéseit: 1) a gyógyhatású anyagok felaprítása, porítása és szűrése, 2) folyadékkal vagy zsiradékkal történő összekeverése valamint 3) melegítése, főzése, hűtése. A gyógyszerek alkalmazásával kapcsolatos kérdések tárgyalása alkotja a nyolcadik főfejezet második nagyobb tartalmi egységét, melynek során része a során külön-külön alfejezetekben mutatom be az egyes kezelési eljárásokat. A kezelési módok áttekintése során az eljárásokat két nagyobb csoportra bontottan tárgyalom: először a test külső felületére irányuló eljárásokat (pl. kenőcs, borogatás, lemosás, beszórás), majd pedig a test belsejére irányuló kezeléseket (pl. ivás, evés, beöntés, tampon, csepegtetés, befújás és füstölés) veszem sorra. A kezelések kapcsán külön alfejezetben foglalkozom a kezelések időtartamával és a kezelés megfelelő időpontjának kiválasztásával valamint a kezelés helyszínével összefüggő kérdésekkel. A nyolcadik főfejezet harmadik nagyobb tartalmi egységében a gyógyító és bajelhárító amulettek típusait tárgyalom. Az első két alfejezet a gyógyító kezelések standard eszköztárába tartozó lánc-amulettekkel és „zacskós amulett” néven is számon tartott profülaktériákkal foglalkozik, mindkét amulett típust a farmakológiai kezelések mellett alkalmazták. A főfejezet harmadik alfejezetében a pecséthengerek gyógyító amulettként való alkalmazását

vizsgálom, melynek során egyfelől a rajtuk lévő egyes ábrázolásokat (pl. gyógyító istenségek vagy az ún. „betegágy jelent”) értelmezését, illetve az e tárgyak készítését előíró csekély számú orvosi szöveghelyek egyikét valamint egy a felirat szövege alapján bizonyosan orvos tulajdonában lévő pecséthengert mutatom be. E rész utolsó alfejezetben a gyógyító rituálékhoz közvetlenül nem kapcsolódó, inkább a lakóház és a benne élők mágikus védelmét szolgálták ún. pestis amulettek és a Lamastu plakettek egy-egy darabját tárgyalom. A lakóházak bejáratánál lévő falon elhelyezett pestis amulettekre az Erra eposz részletét, illetve teljes szövegét írták fel, e tárgy célja pedig az alvilági istenek közé tartozó Erra istenhez kapcsolt pusztító járványok elhárítása. Az ugyancsak a lakóházak falaira akasztott Lamastu plakettek a démon elleni ráolvasást és/vagy a démon alakját és jellemző attribútumait tartalmazták, céljuk az ártó démon távol tartása, elűzése. A nyolcadik főfejezet utolsó alfejezetében a ráolvasások gyógyító rituálékban történő használatával foglalkozom, melynek kapcsán a gyógyszer vagy amulett előállításához és alkalmazásához kapcsolódó forrásokat tárgyalok.

III. Tézisek

1. *Az ékírásos orvosi szövegek émikus megközelítésen alapuló vizsgálata új, más vizsgálati módszerekkel el nem érhető eredményekkel járul hozzá az assziriológiai kutatásokhoz.*

Az értekezésemben a mezopotámiai orvoslás minden szegmensének vizsgálata során megpróbáltam bemutatni a források émikus megközelítéséből fakadó szempontok relevanciáját. Ezzel természetesen nem azt kívánom jelezni, hogy a korábban említett, modern kori analógiákon vagy etnológiai párhuzamokon alapuló megközelítések hasznon nélkül valók, azt azonban hangsúlyozni szeretném, hogy egyrészt e megközelítés hiányában egyes kérdések fel sem merülnek, másrészt pedig a már korábban feltett kérdésekre alternatív válaszokat kaphatunk. Így például a betegségek taxonómiája kapcsán az ókori tünetleírások megfeleltetése a modern orvostudomány betegségekre vonatkozó szimptómáival sokszor félrevezető. Az általam követett megközelítés viszont nyilvánvalóvá teszi, hogy a valamely szervhez vagy testrészhez kapcsolható betegségek nem egy konkrét, jól meghatározott patológiai rendelleniségekkel leírható betegségcsoportot vagy modern értelemben vett betegségeket jelölnek, hanem inkább bizonyos testi és/vagy lelki abnormalitás részben tapasztalati részben mágikus analógiák alapján alkotott csoportját jelentik. Forrásaink az előforduló testi panaszokat és betegségeket formailag három nagyobb kategóriához rendelik: 1) valamely szerv/testrész (pl. szembetegség, fülbetegség, végbélbetegség), 2) valamely testi rendellenesség vagy diszfunkció (pl. testhőmérséklet változás, köhögés, bőrelváltozások) és

3) a betegség démoni vagy isteni okozója (pl. Eskü démon, halotti szellem, Lamastu). A különböző típusú szövegek azonban nem feltétlenül tartalmazzák mindhárom említett kategóriát, illetve fontos hangsúlyozni, hogy forrásaink nem kínálnak a modern orvosi tudományok minden élettani jelenségét átfogó taxonómiájához hasonló osztályozási rendszert. A mezopotámiai betegség fogalom ráadásul a testi és lelki szimptomákon kívül számos, a lexikális és egyéb tudományos szövegekben megfigyelhető asszociációt is magában foglal, melyek semmilyen módon sem feleltethetők meg a modern orvosi taxonómia rendszerével. A mezopotámiai betegségfogalom egyik legfontosabb alkotóeleme a vallási-mágikus hagyományokban azonosítható, ami a legszembetűnőbbben a betegségek isteni büntetésként történő felfogásában, egyes betegségek isteni szférából történő eredeztetésében valamint ártó démonok és halotti szellemek vagy az ártó varázslat közvetlen betegségokozóként való felfogásában nyilvánul meg. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy ebben a rendszerben a betegség az istenség páciensre lesújtó haragjának egyik lehetséges manifesztációja vagy különböző ártó erők támadásának eredménye, így tehát mindenképpen egy a szakrális-mágikus szféra felől érkező külső behatás következménye. A betegségek (*muršu*), illetve annak elsősorban a páciens külső testfelületén megjelenő tünetei (*sakikkû*) közötti összefüggések tudományos keretrendszerét elsősorban az mezopotámiai tudományos gondolkodásban meghatározó fontosságú ómenértelmezési és szimbolikus asszociációkon alapuló összefüggések határozták meg. Bár forrásaink bizonyos démonokhoz meghatározott betegségeket kapcsolnak (pl. Lamastu nevű női démont a születési rendellenességekhez, illetve a korai csecsemőhalálhoz vagy a „Tető ura” nevű démont az epilepsziához kapcsolják), a legtöbb démon esetében efféle specializáció nem figyelhető meg.

2. A gyógyítás egy összetett, orvosi, mágikus és vallási tevékenységeket egyaránt magában foglaló folyamat.

A gyógyítási folyamat első lépése a beteg testén, illetve környezetében érzékelt előjelek értelmezése, ezen előjel értelmezések szisztematikus rendszerét a standard diagnosztikai ómensorozat és a morfoszkópiai ómensorozat táblái tartalmazzák. Az orvosi diagnosztika a páciens külső testfelületén, illetve bizonyos testrészekben érzékelt elváltozásokra (például kiütések színe, keménysége, váladékozása), testi diszfunkciókra (étvágytalanság, bénulás stb.), mentális zavarokra (depresszió, elmezavar stb.) valamint a betegségek időtartamára fókuszált. A testi jelek értelmezése mellett Samas istenhez intézett ómenkérelmekkel is kérhettek előjelet a páciens sorsára vagy a betegségekre vonatkozóan. A gyógyítási folyamat következő lépését a megfelelő gyógyszerek valamint gyógyító amulettek elkészítése és

alkalmazása jelentette. A gyógyítási folyamat istenkultuszhoz kapcsolódó egyik eleme a fogadalmi tárgyak gyógyító istenségek számára történő felajánlása, amely egyben a folyamat végeként is értelmezhető. Az imák szövegében is visszatükröződő elképzelés lényege, hogy a páciens fogadalmi felajánlást tesz a gyógyító istenség számára, melyet felgyógyulását követően vált be. E felajánlás a szentélyekben elhelyezett votív tárgyakban manifesztálódik.

3. *A gyógyító rituáléhoz kapcsolódó tevékenységek több, önálló szakterülethez, illetve tudományterülethez kapcsolódtak, melyből leginkább a ráolvasópapi szöveghagyomány dokumentált.*

A rendelkezésünkre álló forrásokat két szakember tevékenységéhez köthetjük: a templomi szervezethez nem kötődő *asû*-hoz és a templomi kultikus személyzethez tartozó *āšipu*-hoz, azonban a kezelések típusai nem oszthatók fel a két szakember között. E két szakemberen kívül azonban egyéb jóslással foglalkozó szakemberek is közreműködhettek, így pl. az elsősorban bélijóslással foglalkozó *barû* vagy az álmómenek értelmezésével foglalkozó *šā'ilu*. A ninivei könyvtár tábláit leszámítva az általunk ismert első évezredi orvosi táblák zöme templomi könyvtárakból vagy a templomi személyzethez tartozó *āšipu*-k könyvtáraiból került elő, illetve a kolofónok tanúsága szerint a nem ráolvasópapi könyvtárból előkerült táblák nagy részét is *āšipu* írta. Az *asû*-k által írt orvosi szövegek száma jóval kisebb, illetve az első évezred második felétől az *asû*-k említése is eltűnik a forrásainkból. A változás pontos okát nem ismerjük, de vélhetően az *āšipu*-k templomi szöveghagyomány megőrzésében játszott kiemelkedő szerepének tulajdonítható.

4. *A gyógyhatású anyagok kiválasztása valamint a gyógyszer elkészítése praktikus és mágikus elemeket egyaránt tartalmaz.*

A gyógyszer elkészítésének egyik fontos lépését a megfelelő gyógyhatású anyagok kiválasztása jelentette. A gyógyhatású anyagok (elsősorban a növények) azonosításának nagyfokú bizonytalansága miatt azonban az anyagok kiválasztásának empirikus szempontjai csak korlátozottan vizsgálhatóak. A kiválasztás szempontjait forrásaink ugyan nem tárgyalják, azonban e szempontok között praktikus (például hánytató vagy hasmenést okozó hatású gyógyhatású anyag) és mágikus (például a gyógyhatású anyag betegségnevhez hasonló hangzása vagy a gyógynövény hémerológiai szempontok által meghatározott leszedése) elképzeléseket egyaránt azonosíthatunk. Mind a gyógynövények, mind a kövek esetében azonosíthatók bizonyos szekvenciák, azaz olyan növények vagy kövek, melyek általában együtt szerepelnek a receptekben, e szekvenciák egy része a lexikális szöveghagyományból

eredeztethető, más részük valamilyen egyedi asszociációs szempont (pl. hasonló hangzás) alapján alakulhatott ki, talán megkönnyítette a szöveg kívülről történő elsajátítását. A kiválasztáshoz hasonlóan a gyógyszer elkészítésének is azonosíthatóak praktikus és mágikus elemei. Így például az eljárás során nagyon gyakran először porrá törik a gyógyhatású anyagokat, majd valamilyen folyadékkal vagy zsiradékkal keverik össze. Az összekeverés előtt azonban szövegeink gyakran említik az összetört gyógyhatású anyagok szitálását, melynek nyilvánvalóan praktikus célja a nagyobb, folyadékban vagy zsiradékban el nem keveredő darabok eltávolítása lehetett. A gyógyszerkészítés legkézenfekvőbb mágikus eleme a ráolvasások recitálása a folyamat során, amelyet azonban a kezelési szövegek csak ritkán említenek. A praktikus és mágikus szempontok egyfajta ötvözetét jelenti a gyógyszerek éjszakai pihentetése. Ennek során a gyógyhatású anyagokat általában valamilyen folyadékkal keverik össze és egy éjszakára a szabad ég alatt vagy a kemencében tárolva állni hagyják, majd másnap reggel használják fel. Az eljárás praktikus oldalát a gyógyszer összetevőinek feloldódása, esetleg a hatóanyagok kioldódása jelentheti. A szabad ég alatt történő elhelyezés esetén forrásaink a „helyezd a csillagok alá” vagy „helyezd Gula csillaga alá” terminusokat használják. Az eljárás mágikus háttere a mezopotámiai vallás asztrális égitestekről alkotott elképzeléséhez kapcsolódik, mely szerint egyes égitestek valamint csillagképeket bizonyos istenségekkel feleltethetők meg. Az eljárás mágikus célja, hogy a gyógyszer közvetlenül érintkezessen az istenséget szimbolizáló égitestek asztrális kisugárzásával, különösen a gyógyító istenségnek számító Gula istennő asztrális megfelelőjének tartott csillaggal, így biztosítva annak gyógyító erejét. Hasonló szerepe lehetett annak az eljárásnak, amelynél a gyógyszert éjszakára Gula szobra elé helyezik.

5. A mezopotámiai orvoslás a farmakológiai kezelések mellett profülaktériákat (zacskós amuletteket) és lánc-amuletteket egyaránt alkalmazott, a három féle kezelés részben alternatívaként szolgált részben kiegészítette egymást.

Forrásainkban a farmakológiai kezelés két fő típust különíthetjük el: a csupán egyetlen gyógyhatású anyagot felhasználó ún. simplicium típusú kezelést valamint a számos (akár 30-40 féle) anyagot alkalmazó komplex kezelést. Forrásainkban a kétféle kezelés egyazon betegség kapcsán is előfordul, az eljárások közti különbségről vagy a végül alkalmazott kezelés kiválasztásának okairól forrásaink azonban nem tájékoztatnak. A kenőcs és a borogatás a külső testfelületen érzékelhető panaszok kapcsán, a gyógyszer megitatása pedig a test belsejéhez kapcsolódó betegségek kapcsán egyfajta univerzális jellegű kezelésnek tűnik, bizonyos kezelések jól azonosíthatóan kapcsolódnak a testi panaszok egy meghatározott

köréhez. Így például az altesti panaszok (bél- és gyomorpanaszok, hasi fájdalmak stb.) esetében kizárólag beöntést vagy italt alkalmaznak, női betegségek esetén nagyon gyakori kúp vagy tampon használata, a bőrpanaszokat pedig kenőccsel, borogatással vagy a kisebesedett bőrfelületre szórt gyógyszerrel kezelik. Az egyes betegségek kezelése során több típusú farmakológiai kezelést is alkalmazhattak, így például a borogatást vagy a füstölést kenőccsel egészítették ki vagy a beöntés mellett hánytatószerként gyógyitalt is alkalmaztak. A farmakológiai kezelések mellett a mezopotámiai orvoslás két további, önálló szöveghagyománnyal rendelkező eljárást is alkalmazott: a profülaktériák (zacskós amulett) és a lánc-amulettek. A profülaktériák (akkád *lippu* és *mêlu*) olyan mágikus-gyógyító eszközök, melyek elkészítésekor a különböző gyógyhatású anyagokat (növények, kövek, ásványi anyagok, stb.) gyapjú- vagy bőrdarabba csavarták, majd az így elkészült zacskós-amulettet a páciens nyakába akasztották. E kezelést a farmakológiai kezeléssel párhuzamosan vagy annak kiegészítőjeként is alkalmazták. Ugyancsak a farmakológiai kezelések mellett vagy annak alternatívájaként használták a különböző kövekből és fémekből összeállított egy vagy többsoros lánc-amuletteket. Az eljárás során az amulettel felhasznált kő- és fémgyöngyöket, illetve esetenként növényeket egy fonálra fűzték fel, és közéjük gyakran csomókat kötöttek, majd az amulettet a páciens nyakába akasztották vagy valamely testrészére (pl. végtagjaira, hajába) kötötték. A egyes betegségek ellen használatos gyöngysorokat az első évezredre már standard gyűjteményekbe rendezték, amelyben rögzültek az egyes lánc-amulettek alkotó gyöngyök összetevői és sorrendje is. A farmakológiai szövegekkel szemben a fülaktériák és lánc-amulettek ékírásos orvosi korpuszon belüli megoszlása nem egyenletes, így például az ún. altesti betegségek ellen végzett gyógyító eljárásokban forrásaink egyáltalán nem említenek amuletteket, a végtagi panaszok vagy fejpanaszok esetében azonban a farmakológiai kezelések mellett gyakori a lánc-amulettet is.

6. *Az orvosi szövegekben megjelenő ráolvasások a gyógyszerek valamint az amulettek elkészítéséhez és alkalmazásához kapcsolódnak, e két ráolvasási hagyomány azonban eltérő.*

Az isteni eredetűnek tekintett ráolvasások a gyógyszerek és az amulettek hatékonyságát biztosították. A farmakológiai kezelést tartalmazó szövegek esetében a ráolvasásra utaló rész a leggyakrabban a gyógyszer összeállításának valamely lépéséhez kapcsolódóan (pl. gyógyszer főzése) vagy a kezelést követően szerepel. A lánc-amuletteket tartalmazó kezelés során a ráolvasást az amulett szalagjának elkészítése, az egyes gyöngyök felfűzése és/vagy csomók kötése valamint az amulett alkalmazása során kell recitálni. Olyan kezelési szöveget is ismerünk, amelyben több lépéshez is kapcsolódik ráolvasás. A farmakológiai kezelést

tartalmazó szövegek zöme egyáltalán nem említ ráolvasást, illetve a ráolvasást tartalmazó szövegek esetében gyakori, hogy sem a ráolvasás szövegét esetenként még incipitjét sem írják le és az recitálandó ráolvasást csupán a megfelelő igealak jelzi. Ugyanakkor a lánc-amulettek alkalmazását a kezelési szövegekben szinte mindig ráolvasás kíséri. E különbség nem jelenti azt, hogy a farmakológiai kezelés esetében a ráolvasásoknak kisebb jelentősége lett volna, inkább csak arra utalhat, hogy ez esetben nem állt rendelkezésre a korábbi szöveghagyomány által kanonizált megfelelő formula. Hasonló okokkal magyarázható, hogy a terapeuta kezelése során kanonikus démonűző vagy bajelhárító ráolvasás-sorozatból (pl. a standard Lamaštu ráolvasás-sorozat) származó ráolvasásokat használnak fel.

IV. A szerzőnek az értekezés témájában az utóbbi öt évben megjelent publikációi

- The Lamaštu amulet BM 120388. *Cuneiform Digital Library Notes* 2016/4.
- Magical-medical prescriptions against fever: an edition of the tablet BM 42272 *Journal des Médecines Cunéiformes* 26 (2015) 1-32
- A „gyógyító kezelés” (*bultu*) fogalma a mezopotámiai orvosi szövegekben. *Magyar Orvosi Nyelv* 2015/2 93-98.
- Some remarks on Sa-gig I and its commentaries. *Journal des Médecines Cunéiformes* 24/1 (2014) 1-10. (társszerzők Esztári Réka és Simkó Krisztián)
- Betegségek az ókori Mezopotámiában. Az ún. „standard babilóniai betegséglista. *Magyar Orvosi Nyelv* 2014/1 13-25.
- Bölcs tudósok, a nagy istenek titkának őrzői. in: Nagy Árpád Miklós (ed.): *Az Olympos mellett: Mágikus hagyományok az ókori Mediterráneumban: 1. kötet: Egyiptom, Mezopotámia, Anatólia, Itália*. Budapest: Gondolat Kiadó, 2013, 183-218. (társszerző: Niederreiter Zoltán)
- A mezopotámiai orvosi szövegek mágikus elemei. in: Pócs Éva (ed.): *Mágikus és szakrális medicina. Tanulmányok a transzcendensről*. Budapest: Balassi Kiadó, 2010, 19-34.
- A tudós pap. Egy aššuri ráolvasópap tudománya. *Axis* II/1 (2013) 2-9.
- Asakkû: Demons and Illness in Ancient Mesopotamia in: Helen R Jacobus – Anne Katrine de Hemmer Gudme – Philippe Guillaume (eds.): *Studies on Magic and Divination in the Biblical World*. Piscataway: Gorgias Press, 2013, 1-8.
- Kedvezőtlen előjelek és elhárításuk: a lakóházban megjelenő démonok, halotti szellemek észlelése és kiűzése. in: Nagy Árpád Miklós (ed.): *Az Olympos mellett:*

Mágikus hagyományok az ókori Mediterraneumban: 1. kötet: Egyiptom, Mezopotámia, Anatólia, Itália. Budapest: Gondolat Kiadó 2013, 243-247.

- A gonosz demon elűzésének rituáléja. A „Gonosz utukkú” ráolvasás-sorozat részlete.
in: Nagy Árpád Miklós (ed.): *Az Olympos mellett: Mágikus hagyományok az ókori Mediterraneumban: 1. kötet: Egyiptom, Mezopotámia, Anatólia, Itália.* Budapest: Gondolat Kiadó, 2013, 248-251.